

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमाप्त्वाऽष्टादशिभिरवा-
रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैराप्त्वा यजमानो-
ऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैराप्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ
स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥
यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभते। तेनैव पशून्व रुन्धे।

यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अव॑रुद्धा अस्य प॒शवो
भव॑न्ति। न य॑ज्ञवेश॒सम्भव॑ति। न यज॑मानम॒रण्यं मृ॒तः
ह॑रन्ति। ग्राम्यैः सः स्थाप॑यति। ए॒ते वै प॒शवः क्षेमो॒ नाम।
सं पि॑तापु॒त्रावव॑स्यतः। सम॑ध्वानः क्राम॑न्ति। सम॑न्तिकं
ग्राम॑योर्ग्रामान्तौ भ॑वतः। न॒क्षीकाः पुरुष॑व्याघ्राः प॑रिमोषिणं
आव्या॒धिनी॒स्तस्क॑रा अ॒रण्ये॒ष्वजा॑यन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्र॒जाप॑तिरकामयतो॒भौ लो॒काव॑ व॒ रुन्धी॒येति॑। स
ए॒तानु॑भया॒न्पशू॑नपश्यत्। ग्राम्या॑श्च॒रण्या॑श्च। ताना॑ल॒भत।
तैर्वै स उ॒भौ लो॒काव॑वा॒रुन्ध। ग्राम्यै॑रे॒व प॒शुभि॑रि॒मं
लो॒कम॑वा॒रुन्ध। आ॒रण्यै॑र॒मुम्। यद्ग्राम्या॑न्पशूना॒लभ॑ते।
इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑ व॒ रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्॥५॥

अ॒मुं तैः। अन॑वरुद्धो वा ए॒तस्य॑ संव॒त्सर॑ इत्याहुः। य
इ॒तइ॒तश्चातु॑र्मा॒स्यानि॑ संव॒त्सरं॑ प्र॒युङ्क्त॑ इति॑। ए॒तावा॑न् वै
संव॑त्सरः। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। यदे॒ते चा॑तुर्मा॒स्याः प॒शव॑
आल॑भ्यन्ते। प्र॒त्यक्ष॑मे॒व तैः संव॑त्सरं यज॑मानोऽव॑ रुन्धे।
वि वा ए॒ष प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र॒ऋध्य॑ते। यः संव॑त्सरं प्र॒युङ्क्ते।
संव॑त्सरः सु॒वर्गो॑ लो॒कः॥६॥

सु॒वर्गं तु लो॒कं नाप॑राध्नोति। प्र॒जा वै प॒शव॑ एकाद॒शिनी॑।
यदे॒त ऐ॒काद॑शि॒नाः प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते। सा॒क्षादे॒व प्र॒जां
प॒शून् यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। प्र॒जाप॑तिर्वि॒राज॑मसृजत। सा

सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।
तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्वशिर्न आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत्
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्नेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्यल्लोको दशिर्न आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयांन्पशू-
नालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ।
त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो देवताभ्योऽन्ये-
ऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
तस्मादस्मिल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां त्रयाणां सह वपा
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां

लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै॑। पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्या-
नु॒त्सृज॑न्त्यहि॒सायै॑॥११॥

अ॒वरु॑द्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्याद॑हि॒सायै॑॥ ————— [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। अ॒रु॒षमि॒त्याह॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॑रु॒षः।
अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। च॒रन्त॑मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै च॑रन्।
वा॒युमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। परि॑त॒स्थुष॑ इ॒त्याह॑॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॒नक्ति॑। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि॒ वै रो॑चना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोच॒यति॑। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॒ह।
का॒माने॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। ह॒री वि॒पक्ष॑सेत्या॒ह। इ॒मे वै ह॒री
वि॒पक्ष॑सा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥१३॥

शो॒णा धृ॑ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॒ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा। अ॒हो॒रा॒त्रे
ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ यु॒नक्ति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॑। के॒तुं कृ॑ण्वन्न॒केत॑व॒ इति॑ ध्व॒जं प्र॑ति-
मु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वेन॑राज्ञा॑ ग॒मय॑ति। जी॒मूत॑स्ये॒व भ॑वति
प्र॒तीक॑मि॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ये ते॒ प॒न्था॑नः स॒वितः
पू॒र्व्यास॑ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाच॒यत्य॑भि॒जित्यै॑॥१४॥

परा॑ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॒ति। यस्य॑ प॒शु॒रुपा॑कृ॒तोऽन्य॑त्र
वे॒द्या ए॒ति। ए॒तस्तो॑त॒रेते॑न॒ प॒था पु॑न॒रश्व॑माव॒र्तया॑सि न

इत्याह। वा॒युर्वै स्तोता॑। वा॒युमे॒वास्यं॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्त्यै।
यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॒ति। ए॒वं वा ए॒तदश्व॑स्य
स्कन्द॒ति। यद॑स्यो॒पाकृ॑तस्य॒ लोमा॑नि॒ शीय॑न्ते। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॒वय॑न्ति। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तथ्सम्भ॑रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः॒ सुव॑रि॒ति प्रा॒जाप॒त्याभि॑राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो
वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भू॒रिति॑
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॑रि॒ति परि॑वृत्ती। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॑र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै।
अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्रा॑मन्ति।
योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑न्ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु॒ गाय॑त्रेण॒ छन्द॑सेति॒
महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेति॒ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा
आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॑ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यम॑व॒ रुन्धे।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॒ परि॑वृत्ती। तेजो॒
वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे।
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रू॑पम्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद्व॑धति। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑

श्रीरपं क्रामन्ति। लाजी(३)ञ्छाची(३)न् यशोममाँ(४)
 इत्यतिरिक्तमन्नमन्वायोपाहरन्ति। प्रजामेवान्नादीं कुर्वते।
 एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यं
 दधते। यदि नावजिघ्रेत्। अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव
 हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं
 पृथिवी सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।
 समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
 सरूपत्वाय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहुमे एवास्मै युनत्तद्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
 होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेन
 च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो
 वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्यं दक्षिणतो
 दधाति। तस्माद्वक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
 भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो
 वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरो-
 ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
 वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
 समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
 पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय
इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै
परोऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं
व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य
रेतश्चत्वारि च॥

[५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑ संज्ञ॒प्यमा॑न् आहु॑तीर्जुहोति।
 प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 अव॑न्तीः स्थाव॑न्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रि॒यं त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्।
 वर्षि॑ष्ठमाप्या॒नाम्। नि॒धीनां॑ त्वा॑ निधि॒पति॑ हवामहे वसो
 ममे॒त्याह॑। अपै॒वास्मै॑ तद्धु॑वते॥२५॥

अथो॑ ध्रुवन्त्ये॒वैनम्॑। अथो॒ न्ये॒वास्मै॑ ह्रुवते। त्रिः परि॑यन्ति।
 त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ ध्रुवते। त्रिः पुनः॑
 परि॑यन्ति। षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ ध्रुवते।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥२६॥

ये य॒ज्ञे ध्रु॑वनं त॒न्वते॑। न॒वकृ॑त्वः परि॑यन्ति। न॒व वै पु॑रुषे
 प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 अम्बे॑ अम्बा॒ल्यम्बि॑क इति॒ पत्नी॑मुदानयति। अह॑तै॒वैना॑म्।
 सु॒भगे॑ का॒म्पी॑लवा॒सिनी॑त्याह। तप॑ ए॒वैना॑मुप॑नयति। सु॒व॒र्गे
 लो॒के सम्प्रो॑र्ण्वा॒थामि॑त्याह॥२७॥

सु॒व॒र्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आऽह॑म॒जानि॑ गर्भ॒धमा
 त्वम॑जाऽसि गर्भ॒धमि॑त्याह। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः।
 प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्धत्ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॑वमाने।
 सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॑जानन्। तम॑श्वः प्रा॒जाना॑त्।
 यथ॑सू॒चीभि॑रसि॒पथान्क॑ल्पयन्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टु॒ब्जग॑तीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य
रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा
रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा
छति कस्त्वा विशास्तीत्याहाहिंसायै॥२९॥

हुवते कामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन
यजते। ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतादित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रमश्वमेधः।
श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं
वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह।
श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य
शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विद्वै
हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजा पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं
नाभिषिञ्चन्ते। इयं यका शकुन्तिकेत्याह। विद्वै शकुन्तिका।
राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति।
आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति।
आहतं गभे पस इत्याह। विद्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसंः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै
वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतसयदित्याह। विद्वे गभः।
राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति।
दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै
सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्भिर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा
देवताः। देवताभिरेवाऽऽत्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥—————[७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः
पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै विराट्।
अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा अश्वः।
प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्। श्रियमेवाव
रुन्धे। गामालभते॥३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव
 रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव
 रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै।
 उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः।
 तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
 अभिहुता भवन्ति। नैनं दद्ववः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
 अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥

[८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरे-
 हनं। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां
 ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
 ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायं। देवता अभ्यारोहति। शक्करयः
 पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
 आलभ्यन्ते॥ ३८॥

उतेवं ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
 अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
 यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
 गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥ ३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
 जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या

भवन्ति। अ॒न्त॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑व॒ रुन्धे॑। सोमा॑य
स्व॒राज्ञे॑ऽनोवा॒हाव॑न॒द्वाहा॒विति॑ द्व॒न्दिनः॑ प॒शूना॑ल॒भते॑।
अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। प॒शुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। छृ॒गलं॑ क॒ल्माषं॑ कि॒किदी॑विं वि॒दीग॑यमिति॑
त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूना॑ ल॒भते॑। प॒शुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒३ स॑म॒र्धय॑ति।
ऋ॒तुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। पि॒शङ्गा॑स्त्रयो॑
वा॒सन्ता॑ इत्यृ॒तुप॒शूना॑ल॒भते॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒३ स॑म॒र्धय॑ति।
आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च्यते॑। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। पर्य॑ग्निकृ॒ता उ॒त्सृ॑ज॒न्त्यना॑व्र॒स्काय॑॥ ४०॥

ल॒भ्यन्ते॑ ल॒भते॑ त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूना॑ल॒भते॑ऽष्टौ च॑॥ [९]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत म॒हान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॑। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॒हिमा॑ना॒वप॑श्यत्। ताव॑गृ॒ह्णीत॑। ततो॒ वै स म॒हान॑न्ना॒दो-
ऽभ॑वत्। यः का॒मये॑त म॒हान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॑। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॒हिमा॑नो॒ गृह्णी॑त। म॒हाने॒वान्ना॒दो भ॑वति। यज॒मा॒नदे॒वत्या॑
वै व॒पा। राजा॑ म॒हिमा॑। यद्व॒पां म॒हिम्नो॒भय॑तः परि॒यज॑ति।
यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॒भय॑तः परि॒गृह्णा॑ति। पु॒रस्ता॑श्वाहा॒कारा॑
वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्टाश्वाहा॒कारा॑ अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
ए॒व मे॒ध्य उ॒भये॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। यद्व॒पां म॒हिम्नो॒भय॑तः परि॒यज॑ति।
ताने॒वोभया॑न्प्रीणाति॑॥ ४१॥

परि॒यज॑ति॒ षट्॑॥ [१०]

वै॒श्वदे॒वो वा अ॒श्वः। तं य॒त्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या

दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्रा॒भ्यां म॑ण्डू॒कां ज॑म्ये॒भिरि॑ति।
आज्य॑मव॒दानं॑ कृ॒त्वा प्र॑ति॒सङ्ख्या॑य॒माहु॑तीर्जुहोति। या ए॒व
दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॒ स्वा॑हेति॑
प॒ञ्चद॑शम्। प॒ञ्चद॑श॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॒ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॒स॒शः
सं॒वत्स॑र आ॒प्यते। दे॒वा॒सुराः सं॑य॒न्ता आ॑सन्। ते॒ऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑
स्वि॑ष्ट॒कृतः॑। अ॒श्वस्य॒ मे॒ध्यस्य॒ व॒यमु॑द्धारमु॒द्धरा॑महे।
अथै॒तान॑भि॒ भ॒वा॒मेति॑। ते लो॒हित॑मुद॒हर॑न्त। ततो॑ दे॒वा
अ॒भव॑न्॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथ्स्वि॑ष्ट॒कृद्ध्यो॒ लो॒हितं॑ जुहोति॒ भ्रातृ॑व्याऽभि॒भूत्यै॑।
भ॒व॒त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। गो॒मृ॒ग॒कण्ठे॑न॒
प्रथ॑मामाहु॒तिं जु॑होति। प॒शवो॒ वै गो॑मृ॒गः। रु॒द्रो॑ऽग्निः
स्वि॑ष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॒षा-
ऽऽहु॑तिर॒हूय॑ते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॥४४॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॒ वा एक॑शफम्।
रु॒द्रो॑ऽग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॒ यत्रै॒षा-
ऽऽहु॑तिर॒हूय॑ते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते। अ॒य॒स्मये॑न
कम॑ण्ड॒लुना॒ तृतीया॑म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।

रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
यत्रैषाऽऽहुतिरूह्यते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवेनमालभते।
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्चवेत।

द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्पथं यति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्दिवा नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।

श्रियंमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियंमश्नुते।
 वीणांऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायेताम्॥५२॥
 प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत् इति।
 ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।
 क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः
 श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्।
 अपास्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत् इति। यदा खलु वै राजा कामयते।
 अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः।
 ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च
 क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्यददा इत्ययजथा
 इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥
 इष्टापूर्तेनैवेनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
 इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
 युद्धेनैवेनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
 योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवास्मै कल्पयतः।
 ताभ्यां सः स्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः
 पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायेताङ्गामेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वारयन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न

जुहुयात्। लोकेलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
 मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
 मृत्युमवयजते। नैनं लोकेलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
 स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वंस्त्र्यक्षीत। बहुं मृत्युममित्रं
 कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
 अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
 स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
 तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत
 इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या
 वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं
 जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने
 भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः।
 भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां
 ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय
 स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः।
 अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्लिधस्य शुक्लस्य
 पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव

वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। तं दे॒वत॑या व्य॒र्धय॑ति। यत्प्रा॒जाप॑त्य॒ करो॑ति। नमो॒ राज्ञे॒ नमो॒ वरु॑णा॒येत्या॑ह। वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमोऽश्वा॒य नमः॑ प्र॒जाप॑तय॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। नमोऽधि॑पतय॒ इत्या॑ह॥५९॥

धर्मो॒ वा अधि॑पतिः। धर्ममे॒वाव॑ रुन्धे। अधि॑पतिर॒स्यधि॑पतिं॒ मा कुर्व॑धि॑पतिर॒हं प्र॒जानां॑ भूयास॒मित्या॑ह। अधि॑पतिमे॒वैनं॑ समा॒नानां॑ करोति। मां धै॒हि मयि॑ धे॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। उ॒पाकृ॑ताय॒ स्वाहे॑त्युपाकृ॑ते जुहोति। आल॑ब्धाय॒ स्वाहे॑ति॒ नियु॑क्ते जुहोति। हु॒ताय॒ स्वाहे॑ति॒ हुते॒ जुहो॑ति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै॥६०॥

प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्य॑श्च्यवते। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। आ॒ग्नेय॑मैन्द्रा॒ग्नमा॑श्विनम्। तान्प॒शूनाल॑भते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यदा॒ग्नेयो॑ भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। ब्रह्म॒ वा अ॒ग्निः। क्ष॒त्रमिन्द्रः॑। यदैन्द्रा॒ग्नो भव॑ति॥६१॥

ब्रह्म॒क्षत्रे॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। यदा॒श्विनो॑ भव॑ति। आ॒शिषा॒मवरु॑द्धौ। त्रयो॑ भवन्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॒ प्रति॑ तिष्ठति। अ॒ग्नये॑ऽहोमु॒चेऽष्टा॑क॒पाल॒ इति॒ दश॑हविष॒मिष्टिं॒ निर्व॑पति।

दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस् इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं
चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा
देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो
वा ओषधीनां राजा। याभ्यं एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथसावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनं
भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो हैव
भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा
वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव
भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो
वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति। अगदो हैव भवति।
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे यदि नाऽऽगच्छेत्।
इयं वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति।
आहैव सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं

आज्यभागः। यजमानो वा अश्वः। अ॒हंसा वा ए॒ष
गृहीतः। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। यद॒होमु॑चे
निर्वपति। अ॒हंस ए॒व तेन॑ मुच्यते। यजमानो वा अश्वः।
रेत॑सा वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्य॑ रेतः। यत्सौर्यं पयो
भवति। रेत॑सै॒वैन॑ स सम॑र्धयति। यजमानो वा अश्वः।
गर्भे॒र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यस्याश्वो मे॒धाय॑ प्रोक्षितोऽध्येति।
वा॒य॒व्या गर्भाः। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्यभा॑गो भवति। गर्भे॒रे॒वैन॑ स
सम॑र्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमे॒धे प्रायश्चित्तिः क्रियते॑।
इ॒ष्ट्वा वसी॑यान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्वोणो हेव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैन स समर्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदाहुः। द्वाद॑श ब्रह्मो॒दनान्ध॑स॒स्थिते॑ निर्वपेत्। द्वाद॑शभिर्वेष्टि-
भिर्यजे॒तेति॑। यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्।
पापी॑या॒स्तु स्या॑त्। आ॒प्तानि॑ वा ए॒तस्य॑ छन्दा॑सि। य
ई॒जानः॑। तानि॑ क ए॒ताव॑दाशु पुनः प्रयु॑ञ्जीतेति। सर्वा॑ वै
स॒स्थिते॑ य॒ज्ञे वागा॑प्यते॥६८॥

साप्ता भवति या॒तया॑ग्नी। कू॒रीकृ॑तेव हि भव॒त्यरु॑ष्कृता। सा न
पुनः प्रयु॑ज्येत्याहुः। द्वाद॑शै॒व ब्रह्मो॒दनान्ध॑स॒स्थिते॑ निर्वपेत्।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञो
भव॑ति। न पापी॑यान्भवति। द्वाद॑श भवन्ति। द्वाद॑शमा॒साः

संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नामं यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥—[१९]

ता॒र्प्येणाश्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वैन॑ सं॒मर्ध॑यन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्र॒स्तोता॑ऽनूप॑तिष्ठते। य॒मलो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॒से चाश्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॑ रूपम्। रू॒पेणै॒व प॑शून॒व रु॒न्धे। हि॒र॒ण्य॒क॒शिपु॑ भ॒वति। तेज॒सोऽव॑रुद्धै॥ ७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑ भवति। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्य॒धीवा॒सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वैः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्रोति॥ ७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॒सेन॑। दि॒वः हि॑र॒ण्य॒क॒शिपु॑ना॑। आ॒दि॒त्यः रु॒क्मेण॑। अश्वे॑नै॒व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः सलो॒कता॑माप्रोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॑ सायु॑ज्यम्। सा॒ष्टिता॑ समानलो॒कता॑माप्रोति। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ७५॥

अवरुद्धा आप्रोत्यष्टौ च॥—[२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒व॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यमश्व॑श्चे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्। तेऽब्रु॑वन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑दश्वः स॒व॒र्येत्या॑ह्वयन्ति। तस्मा॑द्य॒ज्ञे वरो॑ दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा-

ल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वो॒ नाम॑॥७६॥

यच्छ्व॒यद॒रुरासी॑त्। तस्मा॒दर्वा॒ नाम॑। यथ्स॒द्यो वाजा॑न्त्सम-
ज॑यत्। तस्मा॑द्वा॒जी नाम॑। यदसु॑राणां लो॒काना॑दत्त।
तस्मा॑दादि॒त्यो नाम॑। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑ योनि॑रा-
यत॑नम्। सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रायत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ चि॒त्य॑
उत्तर॑वेदिमु॒पव॑पति। योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं करोति॥७७॥

योनि॑माना॒यत॑नवान्भवति। य ए॒वं वेद॑। प्रा॒णापा॒नौ वा
ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे।
ओजो॒ बलं॒ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यद॑र्काश्वमे॒धौ। ओजो॒
बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमे॒धस्य॑ योनि॑रायत॑नम्।
सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रायत॑नम्। यद॑श्वमे॒धेऽग्नौ चि॒त्य॑ उत्तर॑वेदिं
चि॒नोति॑। ताव॑र्काश्वमे॒धौ। अ॒र्काश्वमे॒धावे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑
अ॒र्काश्वमे॒धयो॑रे॒व प्र॑ति तिष्ठति॥७८॥

नाम॑ करोति सूर्योऽग्ने॒र्योनि॑रायत॑नञ्चत्वारि॑ च॥—————[२१]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः पि॒तरम्। प॒शुं भू॑तं मे॒धायाऽऽल॑भन्त।
तमा॒लभ्यो॑पावसन्। प्रा॒तर्य॑ष्टा॑स्मह॒ इति॑। ए॒कं वा
ए॒तद्दे॒वाना॑महः। यथ्स॑व॒थ्सुरः॑। तस्मा॒दश्वः॑ पु॒रस्ता॑थ्स॒वथ्स॑र
आल॑भ्यते। यत्प्र॒जाप॑तिराल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑।
यथ्स॒द्यो मे॒धोऽभ॑वत्॥७९॥

तस्मा॑दश्वमे॒धः। वेदु॑कोऽश्व॑मा॒शुं भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
यद्वै तत्प्र॒जाप॑तिराल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑ प्र॒जाप॑तेः

पशूनामनु॑रूपतमः। आ॒ऽस्य॑ पु॒त्रः प्र॒ति॑रूपो जायते। य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑णि भू॒तानि॑ सम्भृ॒त्याल॑भते। समे॑नं दे॒वास्तेज॑से ब्रह्मवर्च॒साय॑ भरन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते॥८०॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तद्वै तद्दे॒वा ए॒तान्दे॒वता॑म्। प॒शुं भू॒तं मे॒धाया॑ऽऽल॑भन्त। य॒ज्ञमे॒व। य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः। का॒म॒प्रं य॒ज्ञम॑कुर्वत। ते॑ऽमृ॒त॒त्वम॑कामयन्त। ते॑ऽमृ॒त॒त्वम॑गच्छन्। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। दे॒वाना॑मे॒वाय॑नेनैति॥८१॥

प्रा॒जाप॒त्येनै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते का॒म॒प्रेण॑। अपु॑नर्मा॒रमे॒व ग॑च्छति। ए॒तस्य॒ वै रू॒पेण॑ पु॒रस्ता॑त्प्राजाप॒त्यमृ॑ष॒भं तू॒परं बहु॑रूपमाल॑भते। सर्वे॑भ्यः का॒मेभ्यः॑। सर्व॑स्याऽऽस्यै॑। सर्व॑स्य जि॒त्यै॑। सर्व॑मे॒व तेना॑ऽऽप्नोति। सर्व॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥८२॥

मेधोऽभ॑वद्यजन्त ए॒ति वेद॑॥ [२२]

यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुहोति। अ॒होरा॒त्रे वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी। यथ्सा॒यं प्रा॑तर्जुहोति। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं जुह्वति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति। द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सौ वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे॥८३॥

यद॑र्शपूर्णमा॒सौ यज॑ते। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य प॒देप॑दे जुहोति।
 ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य प॒देप॑दे
 जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नं वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
 मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
 स आ॑ह॒वनी॒यमा॑गच्छति। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्निहोत्रं जुहोति॑।
 अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह
 स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नेवि॒वर्त॑ने जुह॑ति॥८४॥

प॒दे अ॑ग्निहोत्रं जुहोति॑ त्रीणि॑ च॥ [२३]

प्र॒जाप॑तिस्तम॑ष्टादशिभिः॑ प्र॒जाप॑तिरकामयतो॒भाव॑स्मै यु॒ञ्जन्ति॑ तेज॒साऽप॑प्राणा अप॒श्रीरू॑र्ध्वा
 प्र॒जाप॑तिः प्रे॒णाऽनु॑ प्रथ॒मेन॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत॒ महान्वै॑श्वदे॒वो वा अश्वोऽश्व॑स्य प्र॒जाप॑तिस्तिं
 यं॒ज॒कृ॒तुभि॑रप॒श्रीर्ब्रा॑ह्मणौ सर्वेषु॑ वारु॒णो यद्य॑श्वन्तदा॒हुरेष॑ वै वि॒भूस्ता॒र्ष्येणा॑दि॒त्याः प्र॒जाप॑तिं
 पि॒त॒रं यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ त्रयो॑विंशतिः॥२३॥

प्र॒जाप॑तिरस्मिं॒ल्लो॒क उत्त॑रतः॒ श्रिय॑मे॒व प्र॒जाप॑तिरकामयत॒ महान्य॑त्प्रा॒तः प्र॒ वा ए॒ष ए॒भ्यो
 लो॒केभ्यः॑ सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ पयः॒ स्व॒द्य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ च॒त्वार्य॑शीतिः॥८४॥

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धं जु॑हति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥